

**Kristó Gyula: A vármegyék kialakulása Magyarországon.
Budapest, Akadémiai Kiadó 1988, 643 lap.**

Vármegyéink jelentős részének kialakulása a forrásokban szegény XI. századra esik. Így eleve le kell mondanunk arról, hogy a XI. századi megyéről gazdag adatanyag alapján rajzolhassunk képet. Ám a XI–XII. század fordulójától kezdve lassan, a XIII. század elejétől rohamosan növekedni kezd okleveleink száma. A királyi megyéről tehát igazán éles képet nem születése, nem virágzása, hanem hanyatlása, elmúlása idejéből kapunk, de ez a megfelelő óvatossággal lehetőséget ad a visszakövetkeztetésre; s miután – a jogtörténész Rábel László szavai szerint – nincs egyetlen intézményünk, amelynek múltja olyan messze korba nyúlna vissza, mint a megyéé, érthető, hogy történészeinknek könyvtárnyi irodalma van e kérdésről. A XVIII. században és a XIX. század első felében Anonymus volt nemességünk kedvenc olvasmánya, ha régi dicsőségét felidézni kívánta. Nem csoda, ha a megyék keletkezésének kérdésében is kételkedés nélkül elfogadták szavait. Ma már tudjuk, hogy Anonymus tudósítása nem alkalmas a magyarországi vármegyék kialakulásának megvilágítására, hiszen a névtelen jegyző a megyék vonatkozásában is saját kora viszonyait vetítette vissza a több mint háromszáz évvel korábban lezajlott honfoglalás időszakába. Más szóval ez azt jelenti, hogy Anonymust csak a XIII. század eleji vármegyék számának, felépítésének és szervezetének vizsgálatakor fogadhatjuk el szavahihető tanúnak.

A múlt század utolsó harmadának pozitivistá történetírása sorra-rendre kutatta fel és tette közzé Árpád-kori okleveleinket: ezek segítségével immáron több reménnyel kísérelhette meg jogtörténetírásunk ennek a magyar közigazgatásban alapvető és századokon át továbbélő intézménynek a feltárását. Csakhogy a kutatás éppen ettől az időtől kezdve egyre inkább az elméleti kinyilatkoztatások irányába tolódott el, melyeket gyakran politikai indítékok vezéreltek. A két világháború közötti szakirodalom azért hangsúlyozta – ha nem is mindig –, hogy a magyar megye mintájául Nagy Károly frank comitatusa szolgált, azaz frank–bajor (frank–német) alapokon nyugszik, mert ezzel kívánta hangsúlyozni a német befolyás régi gyökereit. Még szélsőségesebbé vált a helyzet a marxista irányzat uralomra jutásával: a Horthy-korszakban meghatározó helyzetbe került, a német mintát egyoldalúan hangsúlyozó nézet ellenhatásaként maga sem tudott mentes maradni napi politikai hatásoktól, így szükségszerűen jutott el a magyar államszervezet egészének – közte természetesen a megyének – szláv alapokon nyugvó gyökeréig. Ez a magyar kutatóktól

származó nézet aztán kapóra jött néhány szomszédos ország történéseinek – köztük elsősorban a román és csehszlovák történetírásnak –, hogy szélsőségesen túlhajtva a szláv minta jelentőségét, a honfoglaló magyarságtól elvitassanak minden államalkotó tevékenységet, s a kétségtelenül meglévő szláv elemeket az egész korai magyar fejlődésre átvigyük. Nyelvészeink, régészeink és jogtörténészeink legnagyobbjai szálltak vitába e túlzó elmélettel. 1958-ban megszületett Györffy György tanulmánya, ⁹³mely félreérthetetlenül leszögezi, hogy a magyar vármegyék a szláv zsupákra nem vezethetők vissza. Napjainkban pedig előtérbe került a belső fejlődés fontosságának hangsúlyozása, még ha ennek idejét és jelentőségét az egyes kutatók eltérő módon ítélik is meg. A szerző, a szakirodalom jelentős vonulatával teljes összhangban, Szent Istvánt tartja a magyarországi vármegye életrehívójának és megalkotójának. Ugyanakkor nem fogadja el azokat a vélekedéseket, amelyek a vármegyeszervezet alapjait már Géza fejedelem – netán elődei – korára vezetik vissza. Az az erőteljes német hatás, amely István és Gizella házasságával kezdődik, s az ezredforduló táján a koronakérdésben, a legelső oklevelek megszületésében, első törvénykönyveink megalkotásában és az önálló magyar pénzverés megindulásában tükröződik, ugyanennek a folyamatnak része.

A régebbi történetírás úgy vélekedett, hogy a Szent István alkotta kerületek nem voltak kikerekített vármegyék, még állandó központjuk sem volt, nem rendelkeztek meghatározott területtel, ennél fogva nem voltak zárt területi egységek sem, s csak a XIII. században (más felfogás szerint Kálmán idején) lettek földrajzi fogalommal. Ezeket a feltevéseket a szerző sorra megcáfolja, bár elismeri ugyanakkor, hogy a legkorábbi határok nem maradtak változatlanok. A megyék megszületésében korábbi politikai képződmények is szerepet játszottak, de nem a nemzetségek, hanem a törzsek. A megye kialakulása, területének megállapodása együtt haladt a püspökségek létrejöttével és a főesperességek kifermődésével. A megye lényege a vár volt, melynek élén az ispán (*comes*) állott. Elsőrendű katonai szerepe volt a XI. században, s a várhoz kapcsolt népesség is alapvetően katonai feladatok ellátására volt kötelezve. Éppen ezért a várhoz tartozó birtokok közvetlen közelben, legfeljebb 25-30 kilométernyire, tehát 2-3 órai nyargalásra feküdtek. Ez a magyarázata annak, hogy a földből épült erősségek eredendően védelmi célt szolgáltak, ahol állandóan ugyan nem laktak, de ahova veszély esetén gyorsan behúzódhattak.

Érdekesen alakult a megye és a várispánság viszonya a joghatóság szempontjából. István 1001 körül keletkezett törvénykönyvének néhány cikkelyéből egyértelműen kitűnik, hogy az ispán joghatósága kiterjedt a kormányzata alatt álló egész területre, és nem csupán a királyi birtokokra. Ám amikor 1002-ben a pannonhalmi monostor felszentelésére került sor, a monostor népét Szent István kivette a megye és ispán fennhatósága alól. Az egyházak után az udvari szervezet emberei szabadultak ki az ispán igazságszolgáltató hatalma alól. A Szent László-féle III. törvénykönyv egyik cikkelye már a nádorispán fennhatósága alá utalta az udvarnokokat.

A világi és egyházi igazgatás kapcsolatának vizsgálatakor abból indult ki a szerző, hogy a vármegyék (számukat 30 körülre teszi) eredetileg csak egyetlen egyházmegye területén feküdtek. Az egyházmegyék viszont több vármegyét foglaltak magukba. Határaik a vármegyék határait követték, azzal estek egybe, de a főesperességek nem egy-egy megyét foglaltak magukba. Sopron megye területén három főesperesség létezett. Közülük a locsmáncsi csak a XIV. század végétől fordul elő a forrásokban. A másik két archidiaconatus közül a soproni már a tatárdúlást megelőzően, 1238-ban felbukkan, s a megyének a Fertőtől nyugatra eső részét foglalta magában. A rábaközi főesperesség igen korai időponttól, 1215-től adatolható.

Sopron megye kialakulásának időpontját illetően megoszlik a szakirodalom álláspontja. Az egyik nézet szerint már Szent István alatt létrejött (Belitzky János, Németh Péter), a másik aránylag késői időpontra, a XI. század végére teszi (Mollay Károly, Horváth Zoltán). A kérdés megválaszolása – a rendkívül gyér

számú, esetlegesen fennmaradt forrásadatok miatt – hallatlanul nehéz. Kristó Gyula igen óvatosan foglal állást. Nem tartja kizártnak, hogy a megyei fejlődés a Rábaközéből indult el, mégpedig Kapuvár környékéről, mivel maga a vár fontos láncszem volt a határvédelmi erődítmények sorában. A magyar falvak a XI. század végére elérték a későbbi országhatárt, és benépesítették a Kapuvártól nyugatra elterülő vidéket. 1071-re már Sopron lett e terület központja, amelynek gerendavázas vára a régészeti ⁹⁴kutatások szerint római alapokon épült. Kapuvár viszont fokozatosan elveszítette jelentőségét. A soproni ispánt várispánként szerepeltetik az okmányok, s mellette a várszervezet élén a curialis comes, a várnagy (*castellanus*), illetve a falunagy (*maior ville*) állt. A várjobbágyság egyes tagjai a tatárjárás előtt nemekbe szerveződve (*de genere Kurth, de genere Quer*) bukkannak fel, hogy aztán az Árpád-kor végén mint valódi és nemes várjobbágyok (*veri et nobiles iobagiones Castri*) szerepeljenek.

Kristó Gyula könyve elképesztően hatalmas adatanyaggal igyekszik rendet teremteni a megyeszervezet rég vitatott kérdésében. Az eddigi értelmezésekkel vitatkozva fejt ki elméletét a vármegye és várispánságok Árpád-kori történetéről. S bár kisebb kiegészítések elképzelhetők még a kérdésben, de alapvető változtatásokra aligha kerül sor. A szerző műve olyan szilárd alap a vármegyék kialakulásának kérdésében, melyre bizton építkezhetnek a társadalomtudományok képviselői.

Kőhegyi Mihály

1990. XLIV. ÉVFOLYAM 1. SZÁM / LEVÉLSZEKRÉNY

LEVÉLSZEKRÉNY

